

ETO: 894.511 (497.1)

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR IRODALOM ÉS A TÖBBI IRODALOM AZ 1920-AS ÉVEKBEN

Bori Imre

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1987. június 17.

A jugoszláviai magyar irodalom – az irodalom természetéből eredően – a maga konstituálódásának mintegy a feltételeként határozta meg viszonyát más irodalmakhoz. Ez a folyamat az úgynevezett nemzeti irodalmak esetében természetszerűleg már jóval előbb, a XVIII. század végén és a XIX. század első felében lejátszódott, s amikor ennek szükségessége és kényszere (amit bátran lehet történelmi kényszernek is nevezni) a jugoszláviai magyar irodalom esetében (ugyanúgy, ahogyan a romániai és csehszlovákiai magyar irodalom esetében is) érvényesülni kezdett, valójában mégsem ugyanaz a folyamat játszódott le. Részben azért nem, mert ekkor nem nemzeti irodalom konstituálódott, hanem ellenkezőleg, a magyar nemzeti irodalom újrakonstituálódásának, egyben új modellé váló alakulásának a folyamata játszódott le. Részben azért, mert ez nem volt híján történelmi és tudati megrázkódtatásoknak, ami az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának, majd pedig a trianoni békeszerződéseknek természetes velejárójaként fogható fel. Sokan, az 1920-as évek elején e kérdéseket megélő és e kérdések felett gondolkodó írók paradoxonként fogták fel a magyar irodalom ekkor kezdődött dezintegrációs és új képletbe szerveződésének folyamatát, hiszen nem más irodalmakkal szembeni határmeghúzásokról volt szó, a jugoszláviai magyar irodalom sem az úgynevezett magyar irodalommal került szembe, hanem részben ahhoz viszonyulva kellett definiálnia önmagát. Akkor ez a feladat nem csupán eszmei vonatkozású volt, érzelmi nyomatékai is akadtak, s ellenállást váltottak ki mind az akkori "vajdasági" írók egy részében, mind a magyarországi, a Monarchia felbomlásába belenyugodni nem akaró vagy nem tudó magyarországi irodalmpolitikai gyakorlatban. Korlátozó tényező volt tehát, nem is kevés, és éppen ezekkel kell magyaráznunk, a velük együttjáró rossz helyzetismerettel társultan, hogy szokatlanul hosszú ideig, majd egy évtizedig tartott a jugoszláviai magyar irodalom körüli kérdések tisztázódásának folyamata, amely – és ez is figyelemre méltó – utóreggőcsével mindmáig jelen van az irodalmi közgondolkodásban, mint retrográd eleme

ugyanennek a gondolkodásnak. Mindebből következik, hogy az egységes nemzeti magyar irodalom modelljének feladása ment tulajdonképpen végbe az 1920-as években, és ebben a tíz esztendőben tisztázódtak az alapvető terminológiai kérdések is.

Ezek között elsősorban azt lehet konstatálni, hogy a "vajdasági" jelzót az itteni magyar irodalommal kapcsolatban igen gyorsan és könnyen elfogadta a közhasználat, s alig volt író, aki ne így emlegette volna már az 1920-as évek elején is. Ezt látjuk az irodalomról szóló cikkek szóhasználatában, ezt hirdeti az 1924-es irodalmi almanach (*Vajdasági magyar írók almanachja*), az 1928-ban megindított reprezentáns folyóirat címe (Vajdasági Írás), hogy a "vajdasági" jelzővel párhuzamosan feltűnjék a "jugoszláviai" minősítés is. Szentteleky Kornél *A vajdasági magyar irodalom fáradt napjai* című esszéje 1930-ból már jól mutatja a terminológiai változást:

"Az új területek új magyar irodalma nem merenghetett többé művészi elvek, nemes esztétikai szempontok előtt, az irodalom az új élet problémáival, mint árva, tétova medrű csermelyek a messzi hegyi úton. Szükségessé vált tehát az összefogás, a különböző egyéniségek, művészi elvek és világszemléletek közös nevezőre hozása, a reális irodalompolitika, amely irodalmunk életét és fejlődési lehetőségeit biztosítja. Így és ezért született meg a *Vajdasági Írás*, a jugoszláviai magyarság első irodalmi szemléje..."

Tehát "vajdasági" magyar irodalom és "jugoszláviai magyar írók" – ez a terminológiai eredménye tíz esztendő vitákban gazdag szellemi fejlődésének, alakulástörténetének. A "vajdasági" jelző a közelebbi területi definíció, amit a kortársak azért éreztek kielégítőnek, mert sem Horvátországban, sem Szlovéniában nem képződtek olyan szellemi góccok, amelyek ott magyar irodalmi produkciót hoztak volna. Az irodalom csak az úgynevezett *Vajdaságban* létezett magyar nyelven, holott maga Vajdaság nem volt az 1920-as években politikai-területi terminus. De nem volt az Jugoszlávia sem, hiszen hivatalosan az állam neve a Szerbek-Horvátok-Szlovének Királysága volt, s csak az általunk tárgyalt periódus végén kapta meg a Jugoszlávia nevet. E terminológiai probléma mögött ott volt egy másik, ma már feltétlenül értékelhető, s mi több, következtetések levonására is ösztönző mozzanat: nevezetesen az, hogy az írói gondolkodásban és szóhasználatban semmi nyomát nem találjuk, hogy 1918 után tovább élt volna a Monarchia hagyományát képező "megyei" szemlélet – a sajtóban igen, ha tudjuk, hogy a *Torontál* s huzamosabb ideig még a *Bács megyei Napló* cím élt. Ez utóbbi 1929-es karácsonyi mellékletét még a "Bács megyei Napló" égisze alatt adta ki! Mindezek a problémák arra mutatnak, hogy a sajátosságok, az egyedi jegyek, a különbségek felismerésének irányába indult el az irodalmi közgondolkodás, s hogy már ebben a legkorábbi történelmi szakaszban sem csupán a terminológiában tükröződő és területi definíciót kell látnunk (de azt is), hanem egy szellemiségnek a meghatározásáról is szó volt. Erre 1924-ben ismert a jugoszláviai magyar irodalmi gondolkodás, amiként azt a *Napló A kisebbségi magyar irodalom* című vezércikke mutatja fölöttébb beszédes módon. Élesen és egyenesvonalúan megfogalmazott, dialektikus gondolkodásra valló írás ez,

elannyira, hogy ennyire világos egyértelműséggel majd csak évek múltán lesz képes a jugoszláviai magyar irodalom önnön lényegéről beszélni.

A vezércikk arra a kérdésre keresi a feleletet, hogy a "kisebbségi magyar irodalmak" értékteremtő irodalmak-e, vagy csupán "rudimentális értéktelenség" jellemezheti produkciójukat. Miután a cikkíró igennel felelt, a következőket írta:

"A nemzeti irodalomnak az a feladata, hogy a nemzet gondolatkörének, érzésvilágának, lelki tartalmának, kedélyrezdüléseinek, tradíciójának, alkotóerejének, teremtő zsenijének sajátosságait, különösségeit, specifikumait az irodalom közvetítésével átadja az emberi kultúrának. Ha a magyarországi magyar lelki tartalma más tényezőkből tevődött össze, mint a kisebbségi magyaré, akkor a nyelv megegyezése ellenére dogmatikusan is indokolva van a kisebbségi magyar irodalom hivatottsága..."

Gondolkodásban akkor ez a differenciáltság merész szélsőségnek számíthatott, hiszen nyílt szakítást jelentett az egységes nemzetin inszisztáló szemlélettel. Őt esztendő múlt el csupán az I. világháború befejezésétől és a Monarchia felbomlásától, s a Napló vezércikkének írója már a következőképpen érvelhet:

"Azt pedig be kell látni mindenkinek, hogy a monarchia összeomlása s a régi Magyarország darabokra válása nemcsak a politikai határokat változtatta meg. Az utódállambeli magyar már most is egészen más szemmel figyeli az eseményeket, mint az idegen országok magyarjai, habár nyelvben és kultúrában édestestvérei maradtak. Más célok hevítik őket, más problémák foglalkoztatják, más-más feladatok előtt állnak, más-más gazdasági elhelyezkedésben vívják az élet csatáit, megváltozott a miliő és megváltozott az élet tartalma, az új vizekre új evezők jöttek és új bor az új tömlőkbe..."

Itt merül fel a jugoszláviai magyar irodalmi publicisztikában és közgondolkodásban, hogy a jugoszláviai magyar irodalomnak (éppen a fentebb idézett körülmények miatt) különböznie kell nem csupán a magyarországi magyar irodalomtól, hanem a románaitól és a csehszlovákiaitól is. Mint írta a cikkíró, az "elszakadt magyarság egymástól is elszakadt": a székelyt "az érzéseknek, gondolatoknak és érdekeknek messzeségei választják el" a csehszlovákiai vagy jugoszláviai magyartól. Ez is olyan mozzanat volt, amely végül odahatott, hogy gyakorlatilag (s részben elméletileg is) létrejöjjön egy magyar irodalmi "kisantant" – elsősorban a csehszlovákiai magyar irodalom csillagképe alatt: olyan időszakos publikációk jelentek meg az évtized végén és az 1930-as évek elején, amelyek a három "kisebbségi" magyar irodalom íróit és szövegeit mutatták be. Ez volt a Pozsonyban megjelenő *Új Aurora*, de részben ez volt a *Vajdasági Írás* is, amikor programszerűen mutatta be a romániai és a csehszlovákiai magyar írókat.

Az ilyen ideológiai fejlemények teszik érthetővé, hogy ugyancsak 1924-ben, amikor kiéleződnek az ideológiai konfrontációk a vajdasági magyar irodalom létezésének problémái kapcsán, a szikrák az "idevalódiság" kérdésének felvetésével röppennek fel. Árnyalni ezt a "pécsi" emigránsok jelenléte árnyalta, annál is inkább, mert ők sajátos és hasznos kozmopolitizmust hirdettek,

mint Csuka Zoltán Útja is tette már 1922-ben. Havas Emil tudósítása volt a csiholója és kiélezője a kérdésnek, nevezetesen annak, hogy kik azok, akik magukévá tudják tenni és akik osztozni tudnak a jugoszláviai magyar irodalom sajátos problémáiban. Havas Emil egyrészt abban látja a nehézségeket, hogy – mint írta – 1918 után a "kultúra értékteremtőinek jórésze elment innen", "az ittmaradtak (viszont) kevesen vannak", akik jöttek, a pécsi emigránsok, "mégsem e földből nőttek, nincsenek véglegesen ideköltve, a jelenünkhöz dolgoznak, de nem ismerik a múltunkat, és nem számolnak a jövőnkkel". Szempontként talán kizárólagos, de meg kell jegyeznünk, hogy ebben a Havas Emil-gondolatban látszik továbbélni Papp Dánielnek a XIX. század végén hirdetett nézete a "tündérlakról", amelyet csak az idevalósi írók-emberek fedezhetnek fel, az idegenek ellenben már nem. Az Aradon Franyó Zoltán szerkesztésében megjelent Génusz eme "szabadkai levele" heves vitára adott alkalmat, s aki kardot rántott, az Dettre János volt, a Napló emigráns, de tekintélyes szerkesztője, akit többek között politikai dícsfény is övezett. Ezután már nyíltan fel lehetett tenni a kérdést, hogy "ki a vajdasági író?"

Ezekben a töprengésekben, néha türelmetlen csatározásokban, általában ott van a kérdés: hogyan viszonyulni elsősorban az úgynevezett magyar irodalomhoz, amely akkor egyértelműen a magyarországi magyar irodalmat jelentette, s hogyan a romániai és a csehszlovákiai magyar irodalomhoz. Megfigyelhető, hogy az 1918-1929 közötti időszakban a jugoszláviai magyar irodalom aktív viszony kiépítésén dolgozott ezekben az irodalmi viszonylatokban is. A bibliográfiai tanúságok szerint például a Napló (az egyetlen számottevő és rendszeresen megjelenő publikáció, mely a szépirodalomnak is jelentős teret szentelt) két síkon is ápolta a kontaktusokat a magyarországi magyar irodalommal. Az úgynevezett Nyugat-nemzedék nagyjaitól (Babits Mihály, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Somlyó Zoltán stb.) másodközlésben főképpen verseket folyamatosan közölt, néha nagyobb intenzitással, mint 1923-1926 között például, néha csak szörványosan. Kivételt Kosztolányi Dezső Napló-beli jelenléte képez: ő szabadkai lévén, akinek szülei akkor is Szabadkán éltek, a Napló honoráriumával őket támogatta. De feltűnik a fiatalabb nemzedék is: a Szabó Lőrincé, Kodolányi Jánosé, Pap Károlyé, Sárközy Györgyé, Erdélyi Józsefé, Bányai Kornélé. Másfelől találunk magyarországi szerzők műveiről szóló ismertetőket, olvashatunk interjúkat, tudósításokat, híreket. Figyelik az Ady-kérdés magyarországi fejleményeit, kaján iróniával tudósítanak Szabó Dezső irodalmi kalandjairól, de Tamás István tollából meggyászolják a szegedi Czerzy Mihályt 1925-ben.

A romániai és a csehszlovákiai magyar irodalom eseményeinek kevesebb teret szentel az irodalmi publicisztika az 1920-as években. A Napló például alig jelzi a csehszlovákiai magyar irodalmat (erre vállalkozik majd a Vajdasági Írás), a romániai magyar irodalomnak pedig elsősorban "mozgalmi" jelenségei foglalkoztatják a közírást: az erdélyi Helikon példamutató lesz: erdélyi példára hozzák létre a "becsei Helikont". 1926-ban vezércikk jelenik meg a Naplóban Marosvácsi Helikon címmel, s ugyancsak vezércikk szól 1928-ban is az erdélyi Helikonról. De már 1923-ban szó esik az erdélyi írók mozgalmáról.

mairól. Meglepő lehet viszont, hogy főképpen Makkai Sándor munkásságára irányul a Napló körének figyelme, Gaál Gábor jelenlétét csak 1928-ban reagálja le a jugoszláviai magyar sajtó.

A jugoszláviai magyar irodalom és a "többi" magyar irodalom közötti viszonyulások elvi megfogalmazása majd az 1920-as évek második felében játszódik le. Először a dilettantizmus körüli kérdések adnak jelt magukról, amelyek valójában ál- és álarc-problémák, hiszen mögöttük a "vajdasági" és a "nemzeti" felfogások konfrontálódnak. Legtöbbször ugyanis a dilettáns fogalma a vajdasággal egyenlítődik ki, a tehetségé pedig a nemzetivel. Amikor arról értekeznek a vitázók, hogy csak jó és rossz írók kategóriái léteznek, akkor valójában a vajdasági magyar irodalom tagadásáról van szó. Dettre János, aki e korszak egyik legellentmondásosabb egyénisége és irodalom-politikusa, 1925-ben magyarázta: "Kétféle vajdasági író van. Az egyik csak azért író, mert vajdasági – a megbocsátó elnézés, kis helyi szempontok rombolják le előtte azokat a gátakat, melyek közte és az irodalom között mindenütt másutt az eleve elrendeltetés fátumos megváltoztathatatlanságával meredeznének, a másiknál a vajdasági jelző nem irodalmi mérték, csak geográfiai meghatározás". Másodsorra a "gyarmati sors" tényének felismerése vált ki reakciót – Szenteleky Kornélban. *Magyar gyarmatok* című 1927-es vitacikke Magyarország "könyvimperializmusáról" beszél, s mintegy feltéve a koronát az egy évtizednyi vizsgálódásokra és vitákra, programértékű nyilatkozatában leszögezi:

"A valóság mindenesetre az, hogy minden magyar népdarab önálló szellemi életre van utalva, és ebben az életre kelésben nincs karonfogó szülője, segítőtársa vagy gyámolítója, csak önmaga. Ez nagyon komor és kegyetlen dolog, mégis: ennek belátása és tudatos beismerése a jövőendő élet első bizonyos és boldog szívverése."

Nyilvánvalóan egy gondolkodási folyamat lezáró aktusai voltak ezek – egy új korszak is velük üzent ugyanakkor, az, amelyik a "helyi színek" és az "írástudók felelőssége" kérdéseit vetette fel és állította a figyelem középpontjába. Ez pedig majd – ha figyelmesebben tanulmányozzuk – bizonyos értelemben megkésett "transzilvánizmusnak" is tartható, egyben azonban előrelépést is jelentett elkötelezettség-motívumával.

A jugoszláviai magyar irodalom önmeghatározásának folyamatába sorolhatók, azzal mindenképpen kapcsolatban állók a délszláv népek irodalmával való kapcsolatok, amelyek sokrétűek és gazdagok, s mi több: egyetemes magyar irodalomtörténeti jelentőséggel is bírnak. Az mindenképpen kétségtelen, hogy a XX. századi magyar irodalom éppen a jugoszláviai magyar irodalom közleményeiben kezdte a valóban modern és korszerű szerb és horvát irodalmat megismerni, hiszen az húsz éven át mindössze két nevet (Milan Rakić, Jovan Dučić) és néhány verset jelentett, s ezek is Kosztolányi Dezső *Modern költők* című antológiájában jelentek meg 1914-ben. A Nyugat megjelenése idején mindössze három Dučić-verset publikált 1932-ben, az 1920-as években pedig semmiféle délszláv irodalmi vonatkozású ismertetés nem jelent meg. A jugoszláviai magyar irodalom idevonatkozó bibliográfiai adatai

arra mutatnak, hogy az irodalmi együttélés szükségességét a jugoszláviai magyar irodalom korán felismerte, ami a jugoszláv irodalmak folyamatos jelenlétét is lehetővé tette az irodalmi közgondolkodásban. E viszony kialakításában jelentős szerepet játszottak az úgynevezett "pécsei emigránsok"; az ő révükön fordult valóban a figyelem a szerb és horvát irodalom felé, szellemileg ugyanis ők voltak a nyitottak és a kommunikatívak: Csuka Zoltán Út című folyóiratában ők vették fel (könnyűszerrel!) a kapcsolatokat az aktivista-dadaista-zenitista mozgalommal (Aleksić Dragan, Milan Dedinac, Rade Drainac, Stanislav Vinaver, Boško Tokin, Ljubomir Micić), a Szervezett Munkás lapjain pedig a szerb munkásmozgalmi irodalommal - itt jelentek meg Kosta Abrašević versei először magyar nyelven.

A Napló – az újság jellegéből és irányvételéből következően – a jugoszláv irodalmak tekintetében is mérsékelt, "középutas" irodalom-politikai koncepciót képviselt. Mérsékletre intette Szenteleky Kornél oly aktív jelenléte ezen a téren is, de még Mikes Flóris is, aki Szenteleky mellett ugyancsak markáns és céltudatos író és irodalompolitikus volt, 1924-1925-ben a szerbhorvát népköltészetet ismerteti magyar nyelven tanulmányokban és műfordításokkal. Ő mindössze négy szerbhorvát hősdalt tolmácsolt, de ez a négy vers értékelhető műfordítói teljesítmény, s annál inkább jelentős, mert ezek az elsők, melyek már nem XIX. századi magyar költői nyelven közvetítik a szerbhorvát népköltészetet – a szerbhorvát "deseterac" – tízes modern alakját ő adta meg a magyar irodalomban. A Naplóban az is megfigyelhető, hogy 1923-1924-ben volt egy törekvés a közlemények "rovatosítására". Ezt Szenteleky Kornél kezdi meg, amikor lefordítja Veljko Petrović *Tavaszi temetés* című elbeszélését, és azt az újság *Szerb elbeszélők* cím alatt publikálja, ami azt mutatja, hogy készen volt egy sorozat terve, amelyben a századvég és a XX. század szerb és horvát novellistáit mutatták volna be. Egy ideig kísérhető is, mert Veljko Petrović után következett Borisav Stanković, majd Radoje Domanić és Ivo Ćipiko is. 1924-ben felbukkan az *Új szerb irodalom* rovatcím, amelyben Miroslav Krleža verse kap helyet, annak bizonyóságaként, hogy a jugoszláviai magyar irodalom akkor s az egész évtized folyamán sem ismerte a horvát író kategóriát – a horvát írókat is a szerb írók közé sorolták. A rovatba sorolás eszméje jól kivehetően Szenteleky Kornél volt, hiszen a Vajdasági Írás szerkesztőjeként Ivo Andrić prózaverseit a *Délszláv költők* rovatcím alatt jelentette meg, s ide akarta sorolni Oton Župančić verseinek fordításait.

A Napló jellemző gesztusa a már-már kultusznak minősíthető érdeklődése Tin Ujević személye, emberi sorsa iránt. Oly feltűnő ez, hogy magyarázat után kiált, annál inkább, mert a Napló újságírói rokonszenvével tüntették ki a bohém, a társadalmi normáknak fittyet hányó, a dadaista gesztusokkal környezetüket provokáló belgrádi írókat, így Risto Ratkovićyal is azért közölnek beszélgetést, méghozzá ilyen cím alatt: Távirati hírek a pokolból (1928. IV. 8), míg a tolmács P. J. (Jovan Popović) volt. A Tin Ujević életkalandjairól szóló írásokat a Mikes Flórisé vezeti be 1925. február 8-án. Egy újsághírhez fűzött kommentár ez. Az újsághír szerint Tin Ujevićet

csendháborítás miatt utalta a belgrádi rendőrség kórházba, hogy ott vizsgálják meg elmebeli állapotát. Kitetszik, hogy Mikes Flóris jól tájékozott az Ujević-kérdésben, hiszen olyan apró részletekről is tud, amelyek arra valának, hogy beavatott figyelője volt. S tehetette ezt annál is inkább, mert maga is, pécsi emigránsként, 1920 és 1922 között Belgrádban élt, s valószínűleg ő is megfordult azokban a bohém kávéházi körökben, amelyekben Tin mozgott. Idézi Tin nyilatkozatait, például 1919-ből, amikor kijelenti, hogy ő ír szabadságharcos, "és írül beszélt, mert senki se értette, de tudták, hogy vacsorája az éhségstrájkoló dublini polgármester étlapjához igazodik". 1920-ban hindunak vallotta magát, felkiáltva: "szurkáljátok testemet, ti vad civilizáltak, bennem Kelet fenséges lelke szunnyad"! Fokozatosan a bohém arcát rajzolja az olvasó elé, aki nem ismeri a pénzt, nincs tisztában állampolgárságával, háborúskodott a rendőrökkel, és nem jól érezte magát a polgári kényelemben. "Néha verset ír – folytatja Mikes Flóris. – Misztikus üzenetek, távoli bolygó ismeretlen nyelvén. Csak a nirvánát érzi, aki elovassa. Nem a mi fülünknek való száj ő... mondják polgártársai." Mikes Flóris szinte rokonszenvtüntetést rendez Tin létformája mellett. Ez az esztendő, az 1925-ös, nagy esztendeje a Tin Ujević magyar nyelvű recepciójának. Mikes Flóris után Tinről címmel jelenik meg híradás (1925. XI. 21.), három nap múlva Tamás István cikkezik *A költő és sorsharag* cím alatt (1925. XI. 24), majd négy nap múlva Csuka Zoltán publikálja Tin Ujević antológia-értékű versének, a *Hétköznapi sirámoknak* a fordítását. A következő évben a Naplóban Tin botránykrónikájának újabb adalékai jelennek meg. Az egyik híradásnak a címe: *A költő dresszben* (1926. VIII. 24.), a másik *A kóbor költőt honatyának kandidálják* (1926. III. 28.). Még 1927-ben sem lankad az érdeklődés Tin iránt. Quasimodo beszélgetést folytat Tinnel (1927. III. 20.), s ebből megtudjuk, hogy Tin tudott Ady Endréről, míg Lefkovicz Ernő a következő jellemző címen ír: *Meghalt Tin, a költő, éljen Ujević úr, a kereskedőseged*. S ott lesz Tin Ujević azok között a szerb írók között is, akikkel a Napló karácsonyi számában folytattak beszélgetést. Ezek voltak: Miloš Crnjanski, Rade Drinac, Gustav Krklec, Todor Manojlović, Sibe Miličić, Veljko Petrović, Tin Ujević.

A Napló s majd a Vajdasági Írás is főképpen a "vajdasági" szerb írók iránt érdeklődött, azokkal tartott fenn szorosabb kapcsolatot. Todor Manojlović áll az első helyen, s vele együtt van Veljko Petrović is. Jovan Popović, ha szükséges, felcsap fordítónak, mint tette az Útban ugyanezt Žarko Vasiljević. Az évtized irodalmi érdeklődésének a csúcspontja kétségtelenül a *Bazsalikom*, amelynek bölcsőjét föltétlenül a Napló igényében és közleményeiben kell látnunk. Már azért is, mert szinte csak a Napló adott teret a műfordítói gyakorlatnak, s itt formálódhattak azok a műfordítói elvek, amelyek a szerb és horvát, majd a többi délszláv nép irodalmának tolmácsolásában igényként hatottak. S ezek az igények már szerves részei a jugoszláviai magyar irodalom és a délszláv irodalmak közötti viszonyulások kérdéskörének. Fontos és jelentős irodalompolitikai megfontolások és tények kínálóznak e tekintetben. Most már nem kuriózumok iránti érdeklődés jeleiről van szó, hanem a

lehető legtermészetesebb irodalmi kommunikációról. Ebben van politikai irányzatosság, hiszen a *Bazsalikom* mottója a Magyar jakobinus dala egy versszaka. Szenteleky Kornél bevezető tanulmánya ugyanakkor a művészi elismerés irányába is mutat:

"Célunk és vágyunk: a magyar olvasóval megismertetni a legújabb szerb alanyi költészetet. Megismertetni azokat az érzéseket, álmokat, sóhajokat, gondolatokat, vágyakat és könnyeket, melyek szerb költők lelkében fakadtak és a szerb nyelv bronzában szilárd alakot öltöttek. A versfordítás nehéz munka: vagy a forma, vagy a tartalom szépségén esik csorba, de minden esetben megbomlik az a titkos, belső kapcsolat, az a mély, rejtett harmónia, mely sok vers szépségét okozza. *Egy Dučić-vers fordítása éppoly nehéz, mint egy Heredia-sonetté, vagy egy Stefan George versé. Ujević szimbólumokban borongó finomságait éppoly nehéz átmenteni a fordításba, mint Rimbaud viharos rejtelmét, vagy Ady váteszi szépségeit.*" (A kiemelés az enyém, B. I.)

A magyar irodalomban általában is ritka produktív viszony kialakulását lehet konstatálni a délszláv irodalmak relációjában. S ennek rendre megtalálható azok a kiágazásai is, amelyek természetes velejárói ennek a fölöttébb pozitív irodalompolitikai tendenciának. Ezek közé kell sorolnunk a magyar-délszláv irodalmi kapcsolatok kutatásának, feltárásának, népszerűsítésének az eszméjét. Mikes Flóris volt élenjárója ennek a munkálkodásnak, amikor 1924-1925-ben cikkeit írja a szerb népköltészet magyar vonatkozásairól, s írás közben nem idegenkedik az elmélyültebb gondolkodástól sem: "A magyar történelemmel és irodalommal a szerb népköltészet kétféle szembetűnő vonatkozásban áll – fejtegeti a Hunyadi János, Sibinjanin Janko probléma kapcsán –: 1. egyes hősök, történelmi alakok azonossága és 2. egyes mondák közös magva, témák és motívumok közössége, amelyeket külön-külön hősök köré szőnek..." A jelenséget a történelmi együttélés tényeivel magyarázza, hivatkozva arra az "állandó, szoros kapcsolatra, amelyben a két nemzet a történelem folyamán, részben az egységes impériumok periódusai alkalmával, részben a törökök ellen vívott közös harcok folyamán állottak." A Napló ebbéli irányát jelzi és jellemzi, hogy 1927-ben közli Mladen Leskovac cikkét *A szerb-magyar irodalmi közeledés első eredményei előtt* címmel, mintegy összekötve a múltat a jelennel, a modern, az eleven kapcsolatokon inszisztáló módon. Ide kell sorolni azt is, hogy közli Leskovac Ady fordításait, a kölcsönösség eszméje előtt is egyengetve az utat. A felismeréseknek a záróakkordjaként teszi közzé Szenteleky Kornél a Vajdasági Írás programcikkét, s abban a jugoszláviai magyar irodalomnak és a délszláv irodalmaknak viszonyát jellemző sorokat is. Fontos elvi álláspontot tükröző mondatok a következők:

"De ha a Vajdasági Írásnak nincs is iránya, mégis vannak kötelességei, melyeket különleges kulturális helyzete jelöl ki számára. Első kötelessége az, hogy a szerbhorvát kultúrával keressen szoros és megértő kapcsolatot. A megértés első feltétele a megismerés, s ezért a Vajdasági Írás ismertetni fogja a szerbhorvát kultúra értékeit. Ebben a munkánkban segítségünkre jönnek azok a neves és nagyszerű szerb írók, akik egyúttal ismerői és megértői a magyar irodalomnak..."

Mladen Leskovac pedig mintegy részletezi is azt a programot, nyomban a folyóirat első számában, amelyet a főszerkesztő tett közzé. Egy nagyszabású fordítói programot kínál fel "levelében" Leskovac, s bár nem látszik maximalistának, az az időszak, amelyben íródott, megvalósítani a felkínált terjedelemben nem tudta. Ám még így is azt kell értékelnünk, s ez vall a jugoszláviai magyar irodalomról, hogy egy ilyen programot előhívott, azt meghirdette, s mintegy az elkövetkező évtizedek számára is kijelölte a feladatokat. E programból a legtöbbit kétségtelenül Szenteleky Kornél valósított meg, aki az első szerb íróportrékat elkészítette: Nušićról 1924-ben, Borisav Stankovićról 1927-ben, ugyancsak 1927-ben írt Jovan Dučićról, Ivo Andrićról 1919-ben s Ivo Vojnovićról is 1929-ben írt. S a viszonyulást teszik teljessé a könyvismertetések, amelyek azonban nem voltak jelentősebb mértékben eszközei az ismertetéseknek és az irodalompolitikának.

A világirodalom sokkal definiálatlanabb fogalom, mint bármely nemzeti irodalomé, így a jugoszláviai magyar irodalomnak a világirodalomhoz fűződő viszonya, egyáltalán valamilyen relációja is sok bizonytalansági tényezőt tartalmaz általában is, a viszony karakterét illetően külön is. Az 1920-as években pedig különösképpen problematikusnak látszanak a jelenségek, elannyira, hogy nem is biztos, hogy a megjelent közlemények alapján a jugoszláviai magyar irodalomban jelen levő tendenciákra minősíthetünk vissza, noha ízléstörténeti szempontból a létező adalékok ugyancsak értékelhetők lehetnek.

Az első megragadható tény e viszonyban, hogy az irodalompolitika mozanata teljességgel hiányzik a számottevő, meghatározó tényezők közül. Tehát nem beszélhetünk itt irányítottságról és irányzatosságról. Nincsenek irodalmi elvárások sem a világirodalmi közleményekkel kapcsolatban: maradtalanul az író felfogásán, műveltségén múlt, hogy az idegen írók közül kit fordított, kinek a könyvét olvasta, kinek a könyvéről írt, kire hivatkozott, kit emlegetett. Az irodalomtörténeti szemlélet számára azonban így van biztatás, hiszen feltehető a kérdés: a jugoszláviai magyar irodalom első tíz esztendejében az írók világirodalmi ismerete korszerű volt-e, az írói gondolkodás azsúrban volt-e korával, a XX. század harmadik évtizedének (illetve a másodiknak) fő esztétikai irányjaival és jelenségeivel?

Az első pillanat azt mutatja, hogy Szenteleky Kornél 1924-es nagy tanulmánya a *Törekvések és irányok a modern művészetben* a fentebb felvetett kérdésekre pozitív és bátorító választ ad. A húszas évekbeli képzőművészeti, irodalmi, zenei törekvések állnak érdeklődésének középpontjában, bizonyító anyaga azonban, minthogy esztétikai kérdéseket tárgyal, zömmel az előző időszakból való. Más jelenségek viszont arról vallanak, hogy a jugoszláviai magyar irodalom inkább a magyarországi irodalmi jelenségekkel tart lépést, illetve azoknak jár a nyomában.

Érdekes módon szemlélteti ezt Szabó János műfordítói munkássága. Ha abból a tényből indulunk ki, hogy Szabó János 1923-ban Baudelaire-verseket fordít *A gonosz virágaiból* címmel (1923. IV. 22.), majd 1924-ben Poe *Hollójának fordítását teszi közzé (Vajdasági magyar írók almanachja I.)*, s ugyan-csak 1924-ben Oscar Wilde: *Ballada a readingi fegyházzól* című nagy

költeményét fordítja le (1924. XII. 25.), akkor azt kellene feltételeznünk, hogy a jugoszláviai magyar irodalom a szimbolizmus megkésett fázisában leledzik, hiszen az a "dekadens" ízlés, amelyet a Poe-Baudelaire-Wilde háromszög fog be, jellegzetesen a századvég szimbolista világlátását jelöli meg. Ám ha arra gondolunk, hogy *A romlás virágainak* első teljes kiadása Babits Mihály, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc munkájaként csak 1923-ban jelent meg, az akkor már évtizedek óta folyó Baudelaire-fordítások ellenére, akkor Szabó János vállalkozásától az időszerűséget nem lehet elperelni. Ugyanezt látjuk a Wilde-fordítás esetében is. Tóth Árpád a maga fordítását 1919-ben jelentette meg a Nyugatban, majd 1921-ben került könyv alakban is a könyvpiacra. Szabó János pedig – nyilván – nem a fordítással, a megjelentetéssel késett el egy-két esztendővel. S ezt mutatja a *Holló* filológiája is: ha Tóth Árpád 1923-as *Holló*-fordítása nem volt időszerűtlen, Szabó János 1924-es tolmácsolása sem az! S mi több, esztétikai becese is számottevő, még akkor is, ha a legjobbnak ítélt Tóth Árpád-fordítással vetjük egybe, s eltekintünk a többi (Szász Károly, Lévy József, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Harsányi Zsolt, Franyó Zoltán, Telekes Béla, Radó György) kínálkozó párhuzamtól. Íme:

Tóth Árpád fordításában a *Holló* első szakasza:

Egyszer egy bús éjféltájon,
 míg borongtam zsongva, fájón,
 S furcsa könyvek altatgattak,
 holt mesékből vén bazár,
 Lankadt fõm már le-ledobbant,
 mikor ím valami koppant,
 Künn az ajtón, mintha roppant
 halkan roppanna a zár.
 "Vendég lesz az", így tünődtem,
 "azért roppan künn a zár,
 Az lesz, más ki lenne már?"

Ugyanez a szakasz Szabó János fordításában:

Egyszer régen, éjféltáján, hogy töprengtem bágyadt-báván
 Egy porlepte fura-ferde tudományos tételen,
 Majd elnyomott már az álom, mikor hallom, künn a záron,
 Künn a külső ajtózáron zörgő nesz kél kétesen.
 "Késő vendég" - így gondoltam - "az zörget ily kétesen,
 Az lehet, más senki sem."

De hogy volt a jugoszláviai magyar irodalom akkori időszakában egy tartósnak is nevezhető érdeklődés a Baudelaire költői "iránya" és magának az "átkozott költőnek" a műve iránt, azt Csányi Endre Baudelaire-könyve is dokumentálhatja 1928-ban. Szenteleky, a könyv friss kritikusa, mégis a Vaj-

daságba nem illő karakterét emeli ki, s lehangoló ítéletet mond a vajdasági szellemi közegről: "Mindenesetre szokatlan, hogy éppen Baudelaire-ről jelenik meg egy könyv itt a Vajdaságban. Baudelaire-t szeretni, megérteni vagy népszerűsíteni éppoly lehetetlenség számba megy, mint megértést keresni mondjuk Proust iránt, és bízni abban, hogy az A la recherche du temps perdu tizenhárom kötetét hamarosan végigolvassák e lomha országrész lakói." Közben az is érdekes, hogy maga Szenteleky nem vette át a Babitsék Baudelaire-kötetének a címváltoztatát, ő a "Rossz virágait" emlegeti, s azt mondja Csányi Endre Zentán megjelent könyvéről, hogy azoknak hasznos olvasni, akik "közelebb akarnak kerülni a dekadencia, az előkelőség, a spleen költőjéhez". Magát ezt az esztétikai hangulatot, amely itt megmutatkozott, a Vajdasági Írás *Idegen költők* című rovata is erősíteni látszik, amikor Paul Claudel és Giovanni Papini szövegeit közli, illetve felbukkanó Rilke-versekkel ismerteti meg olvasóit. Közben Debreczeni József a XIX. századot állítja szembe ezzel a modernebb ízléssel Julius Grosse, Georg Herweg és Theodor Fontane versének publikálásával (*Almanach 1929, a Bácsmegeyi Napló karácsonyi melléklete*).

Egyéni ízlésekkel kell tehát főképpen szembenézni a világirodalmi relációk vizsgálatakor, s itt elsősorban Szenteleky Kornél olvasottsága, ízlése, tájékozottsága a mérték: ő az egyetlen, aki következetes kora világirodalmi jelenségei megismerésének a vágyában, a többiek kirándulók ezen a hímes világnyi réten. De Szenteleky műveltségének a kérdése elsősorban a Szenteleky-monográfust várja – "általános irodalmi" "jelentése" már másodrendű tényezője ennek a felmérésnek.

REZIME

Literatura jugoslovenskih Madjara i njen odnos prema drugim literaturama 20-tih godina

Ova studija se bavi istorijatom razvoja pojma madjarske literature u Jugoslaviji. Ovaj proces je istovremeno i nužna karika u njenoj samodefiniciji i usmerava i njene odnose prema tzv. madjarskoj literaturi (u Madjarskoj, u Rumuniji i u Čehoslovačkoj) kao i prema literaturama Južnih slovena, i literarnim pojavama iz domena svetske literature. Autor konstatuje, da su termini "Vojvodjanske madjarske literature", kao i termin "Jugoslovenski madjarski pisac" veoma rano doprli u svet ljudi, a predstavljaju i važne elemente za njihovu samodefiniciju. U daljem tekstu na osnovu smernica literarne kritike autor definiše odnose jugoslovenske madjarske književnosti prema tzv. madjarskoj književnosti i dolazi do zaključka, da je došlo do tzv. "Male antante" madjarskih literatura manjiha (na osnovu saradnje Madjara u Češkoj, Rumuniji i Jugoslaviji). Odnos prema književnostima Južnih slovena je merljiv na nivou odnosa prema južnoslovenskim književnicima, dok se odnos prema svetskoj literaturi odlikuje slučajnostima. Na prvoj relaciji je dominantno interesovanje prema delu Tina Uljevića, dok je za drugu relaciju dobar primer prevod dela Baudelaire-a, Poe-a i Wilde-a od strane Janoša Saboa, kao i knjiga o Baudelaieru od Endrea Čanjija iz 1928. godine.

RESÜMEE

Die ungarische Literatur in Jugoslawien und ihre Beziehungen zu anderen
Literaturen der 20.-er Jahre

Diese Studie liefert Angaben über die Entstehungsgeschichte des Begriffs "ungarische Literatur in Jugoslawien". Der Entstehungsprozess ist gleichzeitig wichtig für die Eigenbestimmung dieser Literatur und für die Entwicklung ihrer Beziehungen zu anderen Literaturen, u.a. zu der (ungarischen) ungarischen Literatur, zu der rumänischen und tschechoslowakischen ungarischen Literatur, wie auch zu den Literaturen der südslawischen Völker, als auch zu den literarischen Erscheinungen der Weltliteratur. Der Autor stellt fest, daß die Termini "die ungarische Literatur der Vojvodina" und "der jugoslawische ungarische Schriftsteller" schon sehr früh in das Bewußtsein der Menschen hineingedrungen sind und bei der Eigenbestimmung dieser Termini von besonderer Bedeutung waren. In den Weiteren Auslegungen wird auf Grund literaturkritischer Richtlinien das Verhältnis der ungarischen Literatur in Jugoslawien zu der sogenannten ungarischen Literatur (in Ungarn) dargelegt und der Autor stellt fest, daß es zu einem "Kleinentente" der ungarischen Minoritätsliteratur gekommen ist durch die Zusammenarbeit der Ungarn aus der Tschechoslowakei, Rumänien und Jugoslawien. Das Verhältnis zu den Südslawen und ihrer Literaturen wird durch die Beziehungen zu den südslawischen Schriftstellern gemessen, wahren das Verhältnis zu der Weltliteratur von Zufälligkeiten gekennzeichnet ist. Für das erste Verhältnis von Zufälligkeiten gekennzeichnet ist. Für das erste Verhältnis ist das neurendings dominierende Interesse für die Werke von Tin Ujević charakteristisch, während für die zweite Übersetzung von Janos Szabó (der die Werke von Baudelaire-Poe-Wilde übersetzt hat) als auch das Baudelaire-Buch von Endre Csányi aus 1928 als gute Beispiele dienen können.